

سیر ناتورالیسم در ایران

مقصود پرهیز جوان*

کتاب سیر ناتورالیسم در ایران، نوشته دکتر عبدالله حسن زاده میرعلی، عضو هیئت علمی دانشگاه سمنان، بنا بر آنچه در مقدمه آمده، بخشی از رساله دکتری ایشان است که در سال ۱۳۸۳ در دانشگاه تربیت مدرس تهران، به راهنمایی دکتر ابوالقاسم رادفر و مشاوره دکتر تقی پورنامداریان دفاع شده است.

گفتنی است که بخش‌های دیگر این رساله نیز با عنوان سیر ناتورالیسم در اروپا (۱۳۸۷)، به صورت کتابی دیگر، با ویژگی‌های مشابه، از سوی همین ناشر دانشگاهی و نیز مقالاتی که در ادامه معرفی خواهد شد، به چاپ رسیده است. پیش از این نیز کتاب عناصر شاعرانه در آثار فارسی احمد غزالی (۱۳۸۷) - که ظاهراً برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد ایشان است - از این پژوهشگر و استاد محترم چاپ شده است. همچنین ایشان - بنا بر برخی شنیده‌ها - در حال نگارش کتاب دیگری به نام بررسی نتو کلاسی سیسم و تأثیر آن بر شعر دوره مشروطه است.

غیر از مقالاتی درباره مکتب ادبی ناتورالیسم - که در همین یادداشت به تفصیل به آنها اشاره خواهد شد - مقالات «نتو کلاسی سیسم در آثار فرخی یزدی»، «شعر در دوره مشروطه»، «مقایسه تحلیلی برخی دیدگاه‌های تربیتی، اخلاقی و کلامی مولوی با سعدی»، «رمانتیسم در اشعار استاد شهریار» و «مؤلفه‌های پست‌مدرنیسم در شعر مقاومت» نیز به قلم ایشان است و در نشریات چاپ یا در همایش‌ها ارائه شده است. پیش از پرداختن به معرفی این کتاب، جای دارد برای روشن شدن ضرورت تألیف و جایگاه این کتاب، به سابقه پژوهشی و انتشاراتی موضوع ناتورالیسم، چه در زمینه نظریه‌پردازی و تعاریف و چه در زمینه بررسی‌های مصداقی و کاربردی، نظری گذرا بیفکنیم.

* سیر ناتورالیسم در ایران.
* دکتر عبدالله حسن زاده میرعلی.
* چاپ اول، سمنان، دانشگاه سمنان، ۱۳۸۸.

با گذشت بیش از نیم قرن از انتشار کتاب گران قدر و بی‌مانند مکتب‌های ادبی (فروردین ۱۳۳۴)، تألیف و ترجمه استاد فرهیخته و فقیه، رضا سیدحسینی - که ۵۰ صفحه‌ای از آن به معرفی مکتب ادبی ناتورالیسم و ارائه نمونه‌هایی از آثار ناتورالیستی اختصاص دارد - در بازجستی گذرا، تنها به فهرست کوتاه و ناامیدکننده زیر برمی‌خوریم:

- ناتورالیسم (طبیعت‌گرایی) / لیلیان فورست، پیتر اسکرین / ترجمه: حسن افشار / ناشر: مرکز اول، ۱۳۷۵.

- مکاتب ادبی جهان: ناتورالیسم / نظام‌الدین نوری کوتنابی / ناشران: طب‌آموز، زهره، وسعت / اسفند ۱۳۸۶.

- بررسی آثار چوبک از دیدگاه ناتورالیسم و رئالیسم / فاطمه حسینی / ناشر: ترفند / مهر ۱۳۸۶.

- نگرشی تحلیلی بر ادبیات امریکا (از زمان جنگ داخلی تا به امروز) رئالیسم و ناتورالیسم / مازیار اولیایی / ناشر: فراهانی / آذر ۱۳۸۴.

همان گونه که دیده می‌شود، از این چهار کتاب نیز تنها دو کتاب به صورت اختصاصی به موضوع ناتورالیسم پرداخته و دو کتاب دیگر، یکی بررسی تطبیقی ناتورالیسم در آثار چهره برجسته آن در ایران، صادق چوبک، و دیگری بررسی دو مکتب ادبی در دوره‌ای از تاریخ ادبیات امریکاست. اما بازجست در میان مقالات چشم‌اندازی به نسبت روشن‌تر پیش چشم می‌آورد:

- مکتب‌های ادبی (ناتورالیسم) / سیدحسینی، رضا / فرهنگ نو / فروردین‌ماه ۱۳۳۲ / شماره ۶۷

- مکتب ناتورالیسم / ثروت، منصور / پژوهشنامه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهیدبهبشتی / تابستان ۱۳۸۶ / شماره ۵۴.

- عوامل شکل دهنده ناتورالیسم / رادفر، ابوالقاسم و حسن‌زاده میرعلی، عبدالله / دانشکده علوم انسانی دانشگاه سمنان / پاییز ۱۳۸۵ / شماره ۱۵.

- نقد و تحلیل وجوه تمایز و تشابه اصول کاربردی مکتب‌های ادبی رئالیسم و ناتورالیسم / رادفر، ابوالقاسم و حسن‌زاده میرعلی، عبدالله / پژوهش‌های ادبی / بهار ۱۳۸۳ / شماره ۳.

- ناتورالیسم نمرده است / آرمان لانو / ترجمه: سیدحسینی، رضا / سخن / دی‌ماه ۱۳۴۲ / شماره ۱۶۱.

- واژگان و اصطلاحات فرهنگ جهانی (۱۵): ناتورالیسم / قره‌باغی، علی‌اصغر / گلستانه / آذرماه ۱۳۸۲ / شماره ۵۳.

- بررسی و تحلیل روش‌های کاربردی مکاتب ادبی ناتورالیسم و رئالیسم در خلق آثار ادبی / رادفر، ابوالقاسم و حسن‌زاده میرعلی، عبدالله / دانشکده علوم انسانی دانشگاه سمنان / زمستان ۱۳۸۵ / شماره ۱۶.

- رماتیسم، ناتورالیسم یا رئالیسم / کاویانی، شیوا (منصوره) / چیستا / تیرماه ۱۳۷۰ / شماره ۸۰.

- شناخت مکتب‌های ادبی (۵) ناتورالیسم / میرصادقی، میمنت / چیستا / دی‌ماه ۱۳۶۸ / شماره ۶۴.

- طبیعت‌گرایی در قرن بیستم / صافحیان، محمد / کلام اسلامی /

شماره ۳۸.

- از کلاسی‌سیسم تا ناتورالیسم / چینی‌فروشان، صمد / سروش / شماره ۸۰۷.

- ناتورالیسم از ادبیات تا سینما / سیدجمال حیدری / سروش / شماره ۷۶۹.

- صادق چوبک، مظهر ناتورالیسم در داستان‌نویسی فارسی / جمالی، حیدر / کیهان فرهنگی / شهریورماه ۱۳۷۷ / شماره ۱۴۵.

- جلوه‌های ناتورالیسم در آثار چوبک / بالایی، پیوند / ادبیات داستانی / بهمن‌ماه ۱۳۸۳ / شماره ۸۷.

- صادق چوبک و ناتورالیسم فرویدزده لمپنی / زرشناس، شهریار / ادبیات داستانی / دی‌ماه ۱۳۸۳ / شماره ۸۶.

- محورهای جانشینی و همشینی در داستان فنتی، اثر صادق چوبک / اسحاقیان، جواد / سایت «والس» (www.valselit.com).

- درون‌مایه‌های داستان‌های صادق چوبک، با تکیه بر رمان سنگ‌صبور / پیروز، غلامرضا / پژوهشنامه ادبیات و علوم انسانی / شماره ۵۴ / تابستان ۱۳۸۶.

- مقایسه تحلیلی رمان‌های ناتورالیستی نانا و رئالیستی بداگوریو / حسن‌زاده میرعلی، عبدالله / دوفصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی / شماره ۴ / بهار و تابستان ۱۳۸۴.

- نگاهی به جریان ذهنی در ناتورالیسم / حسن‌زاده میرعلی، عبدالله / سومین همایش دوسالانه پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تربیت مدرس / اسفند ۸۴.

نگاهی دقیق‌تر به این فهرست نشان می‌دهد که یک مقاله از این میان، از استاد سیدحسینی و همان است که در کتابشان آمده، مقاله دیگر نیز ترجمه ایشان از نویسنده‌ای فرانسوی، پنج مقاله نوشته مؤلف کتاب

به نظر می‌رسد اشکال اساسی و ساختاری این کتاب از آنجا برآمده باشد که ساختار پایان‌نامه‌ای و پژوهشی آن، هنگام تبدیل به کتاب، آن هم نه یک کتاب، بلکه دو کتاب و چند مقاله، بی‌هیچ تغییری بر جای مانده و تنظیم و بازآرایی‌ای برای رسیدن به ساختار منسجم و حرفه‌ای کتابی در حد و حدود آکادمیک، با مخاطب خاص، از سوی مؤلف یا ویراستاری که ایشان برگزیده باشد، صورت نگرفته

مورد بحث ما، با همراهی استاد راهنمایمان با به تنهایی، و دو سه مقاله دیگر انتشار یافته در نشریات غیر تخصصی و دارای جنبه عام است. با چنین پیش‌زمینه پژوهشی‌ای، باید دید آیا کتاب حاضر توانسته است بخشی از خلأ پژوهشی در این زمینه را پر کند و سخنی تازه بیاورد یا نه.

کتاب سیر ناتورالیسم در ایران با دو صفحه مقدمه، درباره میزان و چگونگی اثرپذیری ادبیات داستانی ایران از مکتب ادبی ناتورالیسم آغاز می‌شود و خواننده انتظار دارد مؤلف در آن از لزوم نگارش این کتاب و جای خالی آن در میان کتاب‌های موجود در بازار کتاب، سخنی به میان آورده باشد؛ اما اشاره‌ای به این نکته نشده است. فصل‌های سه‌گانه کتاب عبارتند از: «کلیات»، «سیر ناتورالیسم در ایران» و «نتایج و تحلیل».^۲

تعداد صفحات فصل اول، با داشتن عنوان‌های فرعی‌ای چون «سیر داستان‌نویسی در ایران»، «تعریف داستان و پیشینه تاریخی آن»، «سابقه ادبیات داستانی در داستان‌نویسی در ایران» [؟]، «جریان تاریخی تحول قصه سنتی در ایران»، «آغاز تحولات نوین و قصه‌نویسی به معنای امروزی»، «چگونگی آشنایی با هنر داستان‌نویسی غربی در ایران» و ... - که هر یک خود می‌توانست موضوع پایان‌نامه‌ای باشد - تنها ۱۸ صفحه است! در این فصل، نویسنده ناگزیر شده است به شکلی بسیار فشرده، به این همه میحث کلی و دامنه‌دار پردازد. کثرت ارجاعات در پاورقی‌های این فصل، به‌خوبی نشان می‌دهد که الزام نویسنده به آشنا کردن خواننده با وضعیت گذشته و حال داستان‌نویسی ایران، به شکلی که زمینه را برای درک تأثیر و به تعبیر ایشان، خط سیر مکتب ناتورالیسم در دوره‌ای محدود، بر شماری اندک از نویسندگان ایرانی فراهم سازد، به نقل بریده‌هایی از چند کتاب مهم در زمینه ادبیات داستانی ایران، مانند صد سال داستان‌نویسی در ایران، از حسن میرعبدینی، ادبیات داستانی، از جمال میرصادقی، سرچشمه‌های داستان کوتاه فارسی، از کریستف بالایی و میشل کویی پرس،^۳ و ... انجامیده است. ناهمگونی فصل‌بندی کتاب زمانی آشکار می‌شود که تعداد صفحات فصل اول (۱۸ صفحه) و فصل پایانی (تنها ۷ صفحه) با تعداد صفحات فصل دوم، «سیر ناتورالیسم در ایران» (۳۳۶ صفحه) مقایسه شود. پرسشی که اینجا به میان می‌آید، آن است که اگر عناوین فصل‌های نخست و پایانی زیر عنوان کلی سیر ناتورالیسم در ایران - یعنی همین کتاب - جای می‌گرفتند، پس چرا یک بار دیگر درون کتاب از آن جدا شده‌اند. در واقع، با در نظر آوردن سطح آگاهی و میزان آشنایی مخاطب این کتاب با مبحث اصلی و دور نشدن از عنوان اصلی مورد بحث، محتوای این دو فصل و بخصوص فصل پایانی - که به کلی زاید به نظر می‌رسد - به آسانی می‌توانست درون فصل میانی جای گیرد و نیازی به تفکیک فصل‌ها نبوده است و حتی می‌توان گفت اگر این کتاب از همین فصل میانی آغاز می‌شد و با آن به پایان می‌رسید، چیزی کم از شکل کنونی‌اش نداشت. در هر حال، چنین شیوه فصل‌بندی برای چنین کتاب‌هایی، مسبوق و متعارف نیست و بیشتر برای کارهای پژوهشی و همان پایان‌نامه مناسب است تا کتاب.^۴

از دیگر سو، عنوان سیر ناتورالیسم در ایران، برای این کتاب چندان

دقیق، گویا و درست به نظر نمی‌رسد و بهتر بود عنوان‌هایی از این قبیل می‌داشت: بازتاب ناتورالیسم در آثار پنج تن از نویسندگان ایرانی (صادق هدایت، سیمین دانشور، بهرام صادقی، غلام‌حسین ساعدی و صادق چوبک) یا ناتورالیسم و غیرناتورالیسم در آثار پنج تن از نویسندگان ایرانی (صادق هدایت، ...).

افزون بر آن، در فصل میانی و در پایان معرفی و بررسی آثار هریک از این پنج نویسنده، برخی داستان‌های بررسی‌شده به دلایلی، از قبیل کوتاهی بیش از حد («آخر شب»/ مجموعه خیمه‌شب‌بازی/ص ۲۷۹)، کاربرد تعداد اندکی از اصول ناتورالیسم («بعداظهر آخر پاییز»/ مجموعه خیمه‌شب‌بازی/ ص ۲۸۱)، صامت بودن شخصیت‌های اصلی داستان («همراه»/ مجموعه روز اول قبر/ص ۲۸۲)، داستان‌هایی غیرناتورالیستی دانسته شده‌اند و در اینجا، این پرسش پیش می‌آید که اگر این داستان‌ها غیرناتورالیستی هستند، پس چرا در راستای سیر ناتورالیسم در ایران بررسی شده‌اند و چرا باید بنای این پژوهش بر اثبات یا نفی پیش‌فرض ناتورالیستی بودن همه آثار یک نویسنده، حتی صادق چوبک نهاده شده باشد. دست‌کم جا داشت مؤلف به تعدادی از منابعی که همه داستان‌ها یا داستان‌های بررسی‌شده این نویسندگان را کاملاً ناتورالیستی دانسته‌اند، اشاره‌ای می‌کرد.

به نظر می‌رسد اشکال اساسی و ساختاری این کتاب از آنجا برآمده باشد که ساختار پایان‌نامه‌ای و پژوهشی آن، هنگام تبدیل به کتاب، آن هم نه یک کتاب، بلکه دو کتاب و چند مقاله، بی‌هیچ تغییری بر جای مانده و تنظیم و بازاریابی‌ای برای رسیدن به ساختار منسجم و حرفه‌ای کتابی در حد و حدود آکادمیک، با مخاطب خاص، از سوی مؤلف یا ویراستاری که ایشان برگزیده باشد، صورت نگرفته و این امر، در چندگونگی، نامناسبی و بزرگ‌تر بودن بیش از حد قلم به کاررفته برای حروف چینی کتاب، فاصله بیش از حد و غیرمتعارف سطرها (متناسب با شیوه حروف چینی پایان‌نامه‌های دانشگاهی)، نحوه شماره‌گذاری زیرفصل‌ها و تیتراهای فرعی (باز هم بر اساس شیوه‌نامه تدوین پایان‌نامه‌های دانشگاهی) و ... نمود یافته است.

در فصل دوم، نخست به چگونگی آشنایی ایرانیان با مکتب ادبی ناتورالیسم و چند و چون اثرپذیری ادبیات معاصر ایران از فلسفه‌های جدید غربی پرداخته شده و بر گسست آموزه‌پذیری ما از غرب و رشد غیرطبیعی رمان‌نویسی در ایران، آمیختگی و آشفتگی مکتب‌های ادبی غرب نزد برخی از نویسندگان پیشرو، همچون جمال‌زاده، هدایت و چوبک اشاره رفته است. چون اصول مکتب ناتورالیسم، مانند توصیف عینی، برون‌نگری، بی‌اعتقادی به آزادی اراده فرد و ... در کتاب دیگر مؤلف، سیر ناتورالیسم در (رویه به تفصیل بررسی شده، در اینجا از آن به ایجاز یاد شده است تا زمینه برای مطرح کردن مصادیق ایرانی آن فراهم شود. در این راستا، ابتدا به نویسندگانی پرداخته شده است که آثار آنان به اشتباه ناتورالیستی شمرده می‌شود؛ مانند محمد مسعود، ابراهیم گلستان، شاپور قریب و ...

این بررسی، نظم خاصی ندارد و با اینکه عنوان مطلب «آثار نویسندگانی که به اشتباه ناتورالیستی شمرده شده‌اند» است، باز می‌بینیم آثار

برخی از نویسندگان، مانند رضا بابا قدم، نزدیک به ناتورالیسم دانسته شده است (ص ۵۲) و حتی دو نویسنده (ناصر شاهین پور و ناصر نیر محمدی) - که به نظر می‌رسد تنها وجه اشتراکشان، همنامی‌شان باشد! - در زیر یک عنوان فرعی بررسی شده‌اند (ص ۵۳). عنوان‌های فرعی دیگر نیز گاهی با نام نویسنده آغاز می‌شوند و گاهی با نام یکی از آثار او یا عنوان کلی «آثار» فالان نویسنده؛ مانند آثار درویشیان (ص ۵۶).

در ادامه و پیش از پرداختن به بررسی آثار نویسندگان متمایل به ناتورالیسم (پنج تتی که یاد شد) مطلبی کوتاه دربارهٔ رمان‌های پیوسته و در عین حال، مستقل در ادبیات داستانی ایران آمده است که بیشترین بخش آن به بازگویی سابقه نگارش چنین رمان‌هایی در غرب، از جمله سلسله رمان‌های روگن - ماکا، اثر امیل زولا و رمان سه گانهٔ یوسف و برادرش، اثر توماس مان، اختصاص یافته و در ایران، کار اسماعیل فصیح که در تمام داستان‌هایش به تاریخچهٔ خانواده «آریان» می‌پردازد، (تنها از نظر شکل و نه محتوا!) نظیر کار آنان دانسته شده است.^۶

پیش از بررسی و تحلیل آثار هریک از پنج نویسنده، شرح حال نگاری‌ای به نسبت طولانی از آنها، همراه نقدگونه‌ای کلی از آثارشان آمده است. شیوهٔ بررسی در این بخش، بر اساس ویژگی‌های آثار از نظر کاربرد اصول مکتب ناتورالیسم است؛ اما این بررسی گاهی به باز نمود ویژگی‌های مکتب‌های دیگر، مانند رئالیسم، و در نتیجه، غیرناتورالیستی دانستن برخی آثار انجامیده است. در این بخش، عنوان‌های فرعی - که تنها پررنگ‌تر از متن و گاهی سه چهار سطر هستند - به اعتباری خاص مرتب نشده‌اند و بیشتر حالت توصیفی دارند تا موجز و تیتروار؛ مانند:

«مبارزهٔ هدایت با خصلت‌های ناپسند اشخاص در آثارش، گاهی منجر به جبهه‌گیری و دخالت بیش از حد نویسنده می‌شود، که این مسئله با اصول ناتورالیسم در تضاد است و تا حدودی به اصول رئالیسم نزدیک می‌شود» (ص ۷۴).

باید توجه داشت که این، تنها تیترو مطلب است و توضیح آن پس از این آمده است. تمام این عنوان فرعی را می‌شد در این عبارت کوتاه، همراه با سایر ویژگی‌های این چنینی، در زیر عنوان بزرگ‌تر «عناصر غیر (ضد) ناتورالیستی» خلاصه کرد:

جبهه‌گیری و دخالت بیش از حد نویسنده

در پایان بررسی و تحلیل آثار صادق هدایت، بی‌آنکه مطلب از صفحاتی جدید آغاز شود، مطلب نویسندهٔ بعدی (سیمین دانشور) در ادامه آمده است (ص ۹۱). ترتیب قرار گرفتن نویسندگان هم مشخص نیست و مؤلف در مقدمه یا جای دیگر، اشاره‌ای به معیار و اساس خود نکرده است. بهتر بود همان توالی زمانی و تاریخ زاده شدن یا چیزی از این قبیل، معیار قرار می‌گرفت و بدان نیز تصریح می‌شد.

پس از آثار سیمین دانشور، آثار بهرام صادقی، غلامحسین ساعدی و صادق چوبک به همین روش بررسی شده و از مفصل‌تر بودن بخش مربوط به صادق چوبک - که نیمی از صفحات کتاب را در برمی‌گیرد،

مشخص می‌شود که بیشترین توجه مؤلف به او بوده است. مفیدترین بخش کتاب نیز همین بخش است. مطالب سودمند دیگری، مانند «طنز در آثار داستانی چوبک و ویژگی‌های آن» (ص ۱۳۶) و «ویژگی شخصیت‌ها در آثار چوبک» (ص ۱۳۷) نیز در این بخش یافت می‌شود.

***

با نگاهی دقیق‌تر، می‌توان اشکالات نگارشی، ویرایشی و ساختاری زیر را در این کتاب دید:

- اگر نشانی منبعی در پاورقی، با نام خانوادگی و نام نویسنده داده شود، متداول است که میان این دو، از ویرگول استفاده شود؛ مانند: میرصادقی، جمال. ولی در این کتاب، برعکس، همه‌جا بین نام و نام خانوادگی ویرگول آمده است، که زاید به نظر می‌رسد؛ مانند: احمد، تیم‌داری (ص ۱۰)/احسن، میرعابدینی (ص ۱۱)/محمدعلی، سپانلو (ص ۱۳) و ...

- وجود فاصلهٔ زاید میان حروف کلمات مرکب، به‌هم چسبیدگی و نبود فاصله میان واژگان غیر مرکب و نیز استفاده نکردن از نیم‌کش به جای کش در واژگان مرکب غیر متصل، فراوان به چشم می‌خورد؛ مانند:

فاصلهٔ زاید: رضاخان (ص ۱۴) /برخاسته بودند (ص ۲۱) // جامعه (ص ۲۲) // انگورچینی (ص ۷۳) ...

نبود فاصله و چسبیدگی: زندانیان سیاسی از بندرستند (ص ۲۰) // پاولوف و یونگ (ص ۳۵) // وضعیت ماجرا و آدم‌ها (ص ۴۰) // تمسخر او ... اغلب با لودگی و دلگی مشتبه می‌شود (ص ۷۵) ...

استفاده نکردن از نیم‌کش: رفته‌رفته (صص ۲۱) // به‌آذین (ص ۲۲) // خانه‌نشین (ص ۲۳) ...

- استفاده نکردن از علائم ضروری نگارشی، مانند نقطه در پایان جمله‌های کامل و ویرگول در جایگاه‌های مختلف و جز آنها؛ مانند: جلال آل احمد ابراهیم گلستان (ص ۲۲) // معصومه شیرازی ۱۳۳۳ تلخ و شیرین ۱۳۳۴ (ص ۲۳) // دانشور سووشون آل احمد نفرین زمین (ص ۲۸) ...

- وجود غلط‌های به نسبت فراوان تایپی و ویرایشی؛ مانند: به تفصیل (ص ۳)، درست: به تفصیل / «سیاحتنامهٔ ابراهیم بیگ» یا «بلای تعصب» (ص ۱۳)، درست: «سیاحتنامهٔ ابراهیم بیگ» یا «بلای تعصب او» / خفقات رضاخانی (ص ۲۰)، درست: خفقان رضاخانی / تزلزل سیاسی کشور ... تحریک جدیدی در نیروهای مردمی پدید آورد (ص ۲۰)، درست: تزلزل سیاسی کشور ... تحریک جدیدی در نیروهای مردمی پدید آورد / رفاهی که به روشنفکران داده می‌شد، با حمایت‌های که ... (ص ۲۳)، درست: رفاهی که به روشنفکران داده می‌شد با حمایت‌هایی که ... / قصه کوتاه برای بچه‌های ریشه‌دار (ص ۲۷)، درست: قصه‌های کوتاه برای بچه‌های ریشه‌دار / آلفرد دوسوسه (ص ۲۸)، درست: آلفرد دوموسه / آثار رمانتسمی (ص ۳۹)، درست: آثار رمانتیستی / علی‌رقم (ص ۷۳)، درست: علی‌رغم / داستان «آیینة شکست» (ص ۷۶)، درست: داستان «آیینة شکسته» / هدایت ... مترجمان شکنجه‌های روحی مطرودان می‌شود (ص ۷۸)، درست: هدایت ... ترجمان شکنجه‌های روحی مطرودان می‌شود / سامینگه

... (ص ۸۰)، درست: سامپینگه (نام داستانی از هدایت) / غیرمستقیم و گذارا (ص ۸۵)، درست: غیرمستقیم و گذرا / شخصیت‌ها ... بر اثر سرنوشت شومی از میان می‌روند بی‌آنکه این نابودی، توجهی منطقی ... داشته باشد (ص ۸۸)، درست: شخصیت‌ها ... بر اثر سرنوشت شومی از میان می‌روند، بی‌آنکه این نابودی، توجهی منطقی ... داشته باشد / ... - افتادگی یا کم بودن کلمه یا کلماتی از جمله که باعث ابهام شده است؛ مانند: این طور [... ؟] تقریباً در آثار کلیه نویسندگان دیده می‌شود (ص ۳۴) / پیش از او این شیوه نوشتن به آن [... ؟] و کمال در اثری وجود نداشت (ص ۴۳) / ریشه بیرونی آن یکی به جریان‌ها و افکاری که ... آثاری چون مسخ کافکا را پدید آورد [... ؟] و یکی دیگر اختناق و سخت‌گیریهایی شدید رضاخان بود (ص ۸۳) / نگاه انتقادی ... هدایت به باورهای مذهبی از عوامل غیر ناتورالیستی ای [... ؟] که تا حدودی به رئالیسم نزدیک می‌شود (ص ۸۴) / ...

- زاید و حشو بودن کلمه یا کلماتی در جمله؛ مانند: هدایت مبنای اندیشه‌های خود را بر مبنای اصول فروید گذاشت (ص ۸۳) / چنگال و بوف کور را از جمله این داستان‌ها به شمار می‌آیند (ص ۸۶) / بوف کور از دو قسمت نیمه‌مستقل فراهم آمده ص ۴۷^{۱۰} است که ... (ص ۸۶) / بیزاری ریشه‌دار نویسنده از اجتماع واپس‌مانده و آداب و رسوم پست و منحط در داستان‌های هدایت بازتاب پیدا می‌کند (ص ۸۸) / قهرمان داستان «عروسک پشت پرده» داستان جوان فرنگ‌دیده‌ای است که ... (ص ۹۰) / ... - پررنگ (بُلد) بودن بخش‌هایی از متن، بی‌هیچ دلیل خاصی از جمله میان تیتراها که پیش از این بدان اشاره شد؛ مانند: صص ۴، ۴۵، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۳، ...

- رعایت نکردن شیوه‌ای یکسان در جدانویسی یا سرهم‌نویسی علامت جمع «ها»، حرف اضافه «به»، نشانه فعل مضارع «می» و حرف ربط «که»^{۱۱}.

- در متن، حتی یک بار هم ارجاعی به یکی از منابع فراوان لاتین که در پایان کتاب به تفصیل معرفی شده‌اند، دیده نمی‌شود و گویا این فهرست، در واقع فهرست منابع کتاب دیگر برگرفته از پایان‌نامه مؤلف - سیر ناتورالیسم در اروپا - است که به سهو از آخر پایان‌نامه ایشان به این بخش منتقل شده است و جای شگفتی دارد که بدانیم همین منابع در پایان آن کتاب نیامده است!

- نداشتن فهرست‌های موضوعی پایانی (اندکس)، مانند نام‌نامه، کتابنامه و ... که برای کتابی با مخاطب دانشگاهی و چنین درجه علمی و پژوهشی‌ای، ضروری به نظر می‌رسد و شوربختانه این مهم نیز تحقق نیافته است.

***

با وجود تمام این کاستی‌ها و با در نظر گرفتن نکات دقیق و تخصصی تازه، بویژه در بخش بررسی آثار صادق چوبک، نمی‌توان منکر فواید بسیار این کتاب شد و امید است مؤلف فاضل در چاپ‌های آینده بر جبران کاستی‌های ویرایشی، نگارشی و ساختاری، و تنظیم و تویب شایسته و

درخور اثر خود بر اساس معیارهای حرفه‌ای همت گمارد و ساختار و ظاهر کتابش را با یاری و همکاری ناشر و ویراستاری حرفه‌ای، سامانی دیگر بخشد تا منابع مطالعاتی ما در زمینه مکتب‌های ادبی، محدود به یکی دو منبع قدیمی و ترجمه‌ای نباشد و چشم‌اندازی روشن‌تر از چند و چون تأثیر مکتب‌های ادبی غرب بر داستان‌نویسی معاصر ایران، بر روی دانشجویان زبان و ادبیات فارسی و دیگر اهالی کتاب گشوده شود.

بی‌نوشت

* دانشجوی دوره دکتری دانشگاه سمنان و عضو هیئت‌علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد سمنان.

۱. در مقدمه و منابع پایانی کتاب هیچ اشاره‌ای به نام و عنوان کامل پایان‌نامه ایشان نشده و فقط به توضیح «رساله دکتری نگارنده در رشته زبان و ادبیات فارسی» (ص ۳) اکتفا شده است. عنوان کامل رساله ایشان، «تحلیل انتقادی ناتورالیسم (طبیعت‌گرایی) در آثار برجسته داستان‌نویسان معاصر ایرانی، با تأکید بر آثار هدایت، چوبک، صادق، ساعدی و دانشور» است.

۲. در فهرست منابع و مآخذ کتاب سیر ناتورالیسم در ایران نام این مقاله با غلط تایپی، به این صورت آمده است: «صادق چوبک، مظهر ناتورالیستی [!] در داستان‌نویسی.

۳. همان‌گونه که در ادامه این نوشته خواهد آمد، در درستی این فصل‌بندی تردید است.

۴. در کتاب، این نام (Michel Cuypers) در پاورقی «کوبین پرس» (ص ۱۰) و در منابع و مآخذ «کوبی پرس» (ص ۲۸۶) آمده است!

۵. در واقع به نظر می‌رسد این کتاب اصلاً فصل سومی نداشته و آنچه زیر عنوان فصل سوم آمده، همان نتیجه‌گیری معمول در پایان بررسی آثار هریک از نویسندگان است، که درباره صادق چوبک، این بخش از متن به دلیلی نامعلوم، فصلی جدا شده است!

۶. چرا داشت این بحث در پایان این فصل می‌آمد، نه در آغازش؛ چون نسبت به موضوع، در فرع قرار می‌گیرد.

۷. ارتباط این بخش با مکتب ناتورالیسم زیاد روشن نیست و بهتر بود موضوع مقاله‌ای مستقل و البته مفصل می‌بود.

۸. یک سطر پایین‌تر، در همین صفحه، همین کلمه بدون فاصله زاید و درست حروف‌چینی شده است. این دوگانگی‌ها فراوان به چشم می‌آید.

۹. عکس این نیز (بویژه کاربرد ناجای و برگول) همان‌گونه که پیش از این درباره نام و نام خانوادگی در منابع پاورقی‌ها گفته شد نیز فراوان دیده می‌شود.

۱۰. گویا این شماره صفحه، به منبعی که مطلب از آن نقل شده (کارنامه نثر معاصر/ عبداللهمیان، حمید) مربوط می‌شود و به سهو، از روی یادداشت‌های مؤلف به متن منتقل شده است!

۱۱. مگر اینکه فرض کنیم نویسنده، کسی جز خود هدایت است!

۱۲. مثال‌های شمار و پرتکرارند.